

ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ СФЕРИ

Цибулько І.О.

У статті визначено поняття "професійна рефлексія", наукові підходи до дослідження розвитку професійної рефлексії у підготовці майбутніх фахівців. В якості наукових підходів розкрито, як зміни в рівнях самоконтролю, сформованості дій до самоактуалізації та самооцінки, самоставлення, здатності особистості до прийняття образу професійного "Я" впливають на розвиток професійної рефлексії.

Ключові слова: професійна рефлексія, умови ризику та відповідальності, самоактуалізація, копінг-стратегія поведінки.

В статье дано определение понятию "профессиональная рефлексия", изучены научные подходы к исследованию развития профессиональной рефлексии в процессе подготовки будущих специалистов. В качестве научных подходов раскрыто понимание, как изменения в уровнях самоконтроля, стремления к самоактуализации и самооценки, самоотношения, возможности личности принять образ профессионального "Я" влияют на развитие профессиональной рефлексии.

Ключевые слова: профессиональная рефлексия, условия риска и ответственности, самоактуализация, копинг-стратегия поведения.

In this article the term "professional reflection", scientific approaches to study of professional reflection during education are determined. As scientific approaches it is revealed in what way changes in the levels of self-control, readiness to self-actualization and self-estimation, self-relation, ability of the individual to accept the image of professional "I" with the development of professional reflection.

Key words: professional reflection, conditions of risk and responsibility, self-actualization, coping strategies of behavior.

Актуальність представленого дослідження полягає у вирішенні основних завдань, які стоять перед сучасною системою освіти, а саме підвищення якості підготовки майбутніх фахівців. Рівні успішності виконання професійних завдань майбутніми авіаторами оцінюються здатностями до вибору продуктивних стратегій поведінки, орієнтованих на вирішення професійних завдань, дотримання самоконтролю і самооцінки, стремління до самоактуалізації. Особливої ваги в процесі удосконалення завдань підготовки майбутніх фахівців набуває поняття "професійна рефлексія", яке розкривається нами як сформована здатність особистості до ефективного співвідношення особистісно-професійно-

го потенціалу з кваліфікаційними вимогами обраної професією. Саме така здатність є тим новоутворенням фахівця, що сприятиме розвитку умінь обирати продуктивні стратегії подолання труднощів діяльності в умовах ризику та відповідальності.

В умовах сьогодення випускник вищого навчального закладу має бути висококваліфікованим, а також стресостійким як до виробничих, так і невиробничих ситуацій. Рефлексія як здатність особистості до самопізнання та самоаналізу власної психічної діяльності є одним із найважливіших показників її суб'єктності в навчально-професійній діяльності. Саме тому, здобуваючи освіту в вищому навчальному закладі, студенти мають розцінювати освітній процес не як спосіб накопичення балів, а як шанс сформувати в собі соціально-особистісні та професійні компетенції. Освіта – це процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок, в якому головним виступає не обсяг знань, а поєднання цих компонентів з особистісними якостями, вмінням самостійно розпоряджатися набутими знаннями та використовувати їх як на практиці, так і в умовах, які не пов'язані з освітнім процесом.

Проблема дослідження розвитку професійної рефлексії у студентів авіаційного університету як науковий напрям розкривається в контексті поняття "рефлексія". Рефлексію як важливу якість особистості досліджували вже в період античності та визначали як міфологічний "механізм перетворення" образів "інших істот у їхніх тілах" (Аристотель, Геракліт, Сократ, Платон, Плотін та ін.). Згідно з філософською науковою думкою це поняття розглядалося у трьох значеннях: по-перше, як принцип людського мислення; по-друге, як предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту та методів пізнання; по-третє, як діяльність самопізнання, що розкривала внутрішню структуру та специфіку духовного світу людини.

У психологічних дослідженнях рефлексію особистості досліджували як самосвідомість, вчинкову основу дій контролю та самоконтролю поведінки (Н. Аббан'яно, О. Ждан, Н. Ліпкіна, О. Реан, І. Чеснокова та ін.); як суб'єкт пізнання (Г. Баранов, О. Смірнова, О. Сопіков та ін.), як взаємозв'язки та взаємозалежності рефлексії, діяльності та творчості (М. Алексєєв, Л. Алексєєва, В. Петровський та ін.). У межах психології творчості (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, В. Моляко, Р. Понамарьова та ін.), психології особистості (Ф. Баррон, О. Карпов, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Є. Ісаєв та ін.) класиками психологічної науки "рефлексія" досліджується в якості одного з принципів організації і розвитку психіки людини і, насамперед, провідних її форм – інтелектуальної та емоційно-вольової здатності людини (Б. Анан'єв, П. Блонський, Л. Виготський, С. Рубінштейн).

Ученими-психологами виділено сутнісні ознаки визначення поняття "рефлексія". До таких ознак віднесено: параметри самосвідомості людини, вчинки, самоконтроль поведінки. "Рефлексія" розглядається не лише як суб'єкт пізнання, а як явище, яке оточує психіку особистості, наповнюючи її образи, уяву, переживання, розумову діяльність змістом.

Питанням формування професійної рефлексії майбутніх фахівців різних сфер займалися такі науковці, як А. Бізяєва, А. Веремчук В. Демський, Н. Димченко. Наприклад, А. Бізяєва розглядає професійну рефлексію педагога як професійно важливу якість, що становить основу для формування соціально-перцептивних і комунікативних здібностей фахівця і обумовлює розвиток його професійної самосвідомості. А. Веремчук у своїх дослідженнях визначила, що професійна рефлексія майбутнього вчителя іноземної мови – це психологічний механізм професійного самоудосконалення і самоактуалізації, що виявляється в здатності фахівця займати аналітичну позицію стосовно себе і своєї професійної діяльності, одним з критеріїв сформованості якої є психологічна готовність до здійснення цієї діяльності [2]. Зокрема, В. Демський, досліджуючи формування професійної рефлексії в офіцерів-прикордонників, визначив, що значною мірою на її ступінь сформованості впливають такі параметри, як самооцінка, емпатійність, стиль управління, окремі типологічні властивості особистості. Наприклад, високий та середній рівні розвитку професійної рефлексії спонукають офіцера до обрання переважно демократичного стилю управління, а низький рівень – авторитаризму та лібералізму. У 90% офіцерів високий рівень емпатійності корелює з високим рівнем розвитку професійної рефлексії, а адекватна самооцінка з середнім та високим рівнем професійної рефлексії [3]. Наприклад, професійна рефлексія менеджера-економіста визначається Н. Димченко як психологічний механізм визначення ступеню узгодженості власного уявлення про успішного спеціаліста своєї сфери діяльності ("Ідеальний образ Професіонала"), уявлення про себе як фахівця цієї сфери, яким людина намагається стати ("Ідеальний образ Я-професіонала"), та реальним рівнем успішності й ефективності себе в певній сфері діяльності ("Реальний образ Я-професіонала") [2].

Рефлексивна спрямованість особистості пов'язана з усвідомленням і регуляцією способів здійснення діяльності, а рівень розвитку рефлексивної спрямованості постає визначальним фактором досягнення суб'єктом ефективних результатів діяльності. Даний процес дозволяє планувати власну діяльність та керувати нею, творчо осмислювати і розв'язувати проблемні ситуації, набувати нових смислів і цінностей. Розвиток рефлексивної культури студента виявляється в глибині пере-

осмислення власного досвіду та характеризується особистим внеском в організацію професійно-особистісного зростання, потребою у вільному виборі змісту діяльності, способів його розширення і поглиблення.

У педагогічному аспекті розвиток і становлення професійної рефлексії студентів є важливою складовою цілісного освітнього процесу і слугує однією із умов, що забезпечують самопізнання і професійне самовдосконалення. Об'єктивно процес розвитку й формування рефлексивної культури є досить тривалим, оскільки починається в роки шкільного навчання, продовжується у професійно-педагогічній діяльності і не обмежується тільки професійно-педагогічним навчанням.

Формування та розвиток професійної рефлексії в майбутніх спеціалістів авіаційної галузі забезпечує підготовку до самореалізації, що виявляється у відході від шаблонів і стереотипів, усвідомлення змісту своєї професії й віднаходження зацікавленого, критичного ставлення до різних її аспектів, вироблення програми особистісного і професійного саморозвитку, послідовного збагачення професійного досвіду і майстерності.

У науці утверджується думка, що професійна рефлексія проявляється в зовнішніх умовах діяльності, але потребує інтенсивної активізації внутрішніх ресурсів особистості. До таких внутрішніх умов відносять процеси професіоналізації та самоактуалізації, а до зовнішніх, на нашу думку, можна віднести копінг-стратегії поведінки фахівця в умовах підвищеного ризику та відповідальності.

У складних видах діяльності можуть виникати напружені ситуації – обставини, які породжують труднощі і в той же час вимагають від людини швидких, точних та безпомилкових дій. Ефективність дій людини, колективу, керівника в напружених ситуаціях визначається високим рівнем готовності до них. Динамічність напружених ситуацій, жорсткі вимоги до своєчасності та адекватності дій вимагають попередню психологічну підготовку фахівців до виконання ускладнених завдань професійної діяльності. Спираючись до думку Б.Ф. Ломова, ситуації можуть бути оптимальними, екстремальними та надекстремальними. Але особистість, як суб'єкт діяльності, відчуваючи напруження, має проявляти особистісну відповідальність і готовність приймати рішення в ризикованих ситуаціях. У подальшому аналізі особливостей поведінки фахівця будемо використовувати термін умови підвищеного ризику та відповідальності, який може бути характерним як для ускладненої, напруженої, так і для екстремальної ситуацій [5].

Особливості поведінки фахівців авіаційної сфери вивчали серед співробітників авіакомпанії "Марс РК" (n=41) за допомогою методики копінг-стратегії Е. Хайма. Зазначимо, що за даною методикою копінг-

стратегії поділяються на продуктивні (П), тобто ті, які допомагають фахівцю швидко та ефективно вирішити складну ситуацію; відносно продуктивні (О) – проявляються лише в деяких ситуаціях, які мають характер лише ускладненої; непродуктивні (Н) – стратегія поведінки, яка, навпаки, ускладнює процес вирішення проблеми і сприяє формуванню негативних переживань. Певна систематизація отриманих даних (див. табл. 1) дозволяє зіставити рівні продуктивності та направленості стрес-долаючих стратегій фахівців авіаційної сфери.

Таблиця 1

Копінг-стратегії фахівців авіаційної сфери

	Копінг-стратегії за спрямуванням	Продуктивність копінг-стратегій		
		(О) Відносно продуктивна (%)	(П) Продуктивна (%)	(Н) Непродуктивна (%)
1	Когнітивний копінг	68%	27%	5%
2	Емоційний копінг	17%	73%	10%
3	Поведінковий копінг	66%	22%	12%

Якісний аналіз результатів свідчить про те, що відносно продуктивні стратегії (О) проявляються у когнітивних (68% респондентів) та поведінкових (66% респондентів) стрес-долаючих реакціях. Відносно продуктивні копінги характеризуються тим, що вони проявляються в поведінці досліджуваних лише в деяких ситуаціях, які мають характер незначного напруження та ризику. До відносно продуктивних когнітивних стрес-долаючих стратегій належать такі реакції, як дисиміляція (9,75%), опанування власними думками (24,4%), ігнорування подій (19,6%), встановлення власної цінності перед іншими (19,6%), прояв відносності щодо ситуації (19,6%), приписування відповідальності релігійним силам (19,6%), схильність до проблемного аналізу (14,63%).

Відносно продуктивні поведінкові копінг-стратегії респондентів проявляються в умінні відволікатися від ситуації, переключатися на інший вид діяльності (7,3%), компенсувати негативні переживання більш позитивним видом діяльності (14,63%), проявляти конструктивну активність, яка може наštтовхнути людину на прибирання приміщення, лагодження автомобілю (2,44%). Серед досліджуваних є фахівці, які в складних ситуаціях здатні проявляти альтруїзм та допомагати іншим (7,3%), схиляються за допомогою і підтримкою до друзів та близьких людей (34,4%). Самозвинувачення притаманне 7 респондентам (17%), що може проявлятися у вигляді приписування власної відповідальності за неприємну ситуацію. Така стратегія є дійсно відносно продуктивною, оскільки, з одного боку, людина може усвідомлювати власну позицію, відповідальність, сформувати певний досвід, а з іншого – розвивати почуття вини та нікчемності, деформувати власну самооцінку.

Представлені діаграми рис. 1-3 конкретизують та уточнюють отримані дані в процесі дослідження.

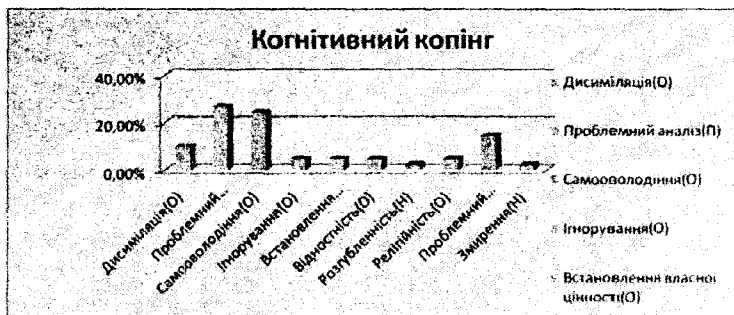

Рис. 1. Когнітивні стрес-долаючі стратегії

Рис. 2. Поведінкові стрес-долаючі стратегії

Продуктивні копінг-стратегії проявляються здебільшого в емоційній сфері респондентів. Найбільш характерна стратегія (30 респондентів – 73,2%) – це оптимізм (див. рис. 3). Саме така емоційна реакція на екстремальну, напружену, неприсмну ситуацію є ефективною, оскільки сприяє збереженню позитивного емоційного стану та втілює надію, віру і впевненість у вирішенні складної ситуації. 26,82% респондентів спрямовані до застосування проблемного аналізу, що є також продуктивною стратегією в когнітивному напрямку, а поведінкова продуктивна стратегія "співпраця" проявляється у 21,95% респондентів. Проблемний аналіз та співпраця сприяють швидкому, ефективному та корисному вирішенню проблем, збереженню внутрішньої рівноваги та створенню умов для подальшого функціонування власного організму в навколишньому світі.

Рис. 3. Емоційні стрес-долаючі стратегії

Непродуктивні копінг-стратегії також мають місце в житті досліджуваних, оскільки бувають випадки недостатності знань, умінь, внутрішньої стабільності та зовнішньої підтримки. Залежно від індивідуальних особливостей непродуктивні стратегії проявляються в когнітивній сфері (розгубленість – 2,4%, покірність з тим, що трапилось – 2,4%), в емоційній сфері (пригнічення емоцій – 7,3%, втрата контролю над емоціями – 2,5%), в поведінковій сфері непродуктивні копінг-стратегії проявляються в активному уникненні вирішення проблеми (7,3%) та відступу від ідеї вирішувати життєві труднощі (4,9%).

На основі проведеного кількісного та якісного аналізу необхідно виділити характерні копінг-стратегії фахівців авіаційної сфери. В табл. 2 представлені узагальнюючі результати за методикою Е. Хайма.

Таблиця 2

Загальні копінг-стратегії респондентів (n=41)

№ з/п	Стратегія	Сфера	Продуктивність	% респондентів
1	Оптимізм	Емоційна	П	73,2%
2	Звернення до інших	Поведінкова	О	34,15%
3	Проблемний аналіз	Когнітивна	П	26,82%
4	Опанування себе	Когнітивна	О	24,4%
5	Співпраця	Поведінкова	П	21,95%
6	Самозвинувачення	Емоційна	О	17%
7	Відступ	Поведінкова	Н	4,9%
8	Емоційна розрядка	Емоційна	Н	2,5%
9	Покірність та розгубленість	Когнітивна	Н	2,4%

Табл. 2 відображає найбільш характерні стрес-долаючі стратегії фахівців авіаційної сфери, які мають досвід вирішення екстремальних, складних та напружених ситуацій. Числові показники дозволяють стверджувати, що респонденти даного дослідження продуктивно та відносно продуктивно вирішують складні ситуації та життєві труднощі. При-

пускаємо, що в процесі вирішення професійних екстремальних ситуацій у спеціалістів формується досвід подолання стресу та оволодіння собою, що може впливати і на особливість поведінки людини в повсякденному житті. Щодо непродуктивної емоційної стрес-долаючої стратегії (пригнічення емоцій, емоційна розрядка – 2,5 % респондентів), то основним цікавим фактом є те, що 75% досліджуваних мають низькі показники за шкалою "Контактності". Припускаємо, що відсутність професійної рефлексії в процесі професійної взаємодії між членами команди спричиняє труднощі для вираження власних емоцій. Соціально самотні люди накопичують негативні переживання в собі, які згодом стають причиною внутрішніх конфліктів, депресій та неврозів. Непродуктивний когнітивний копінг (розгубленість, покірність) характерний 2,4% респондентів. Саме вони мають низькі показники орієнтації в часі, середні за шкалою "самовпевненість" та "креативність". Поведінкові стрес-долучі стратегії також поділяються на продуктивні, відносно продуктивні та непродуктивні. Відступ та активне уникнення вирішення проблемної ситуації належать до непродуктивних поведінкових стрес-долаючих стратегій. Майже 80% респондентів віком від 33 до 37 років та 20% – 44 років обирають саме такі реакції.

Припускаємо, що психологічні чинники стратегії поведінки фахівця в ситуації, яка потребує відповідальності та прийняття рішення, мають певний взаємозв'язок з рівнем розвиненості професійної рефлексії. Таке новоутворення, сформоване в студентському віці, є гідним підґрунтям для подальшої реалізації професійного потенціалу та досягнення успіхів в реалізації себе як професіонала.

У зв'язку з цим убачаємо перспективність подальших досліджень у встановленні рівня взаємозалежності між розвитком професійної рефлексії майбутніх авіаторів та використанням продуктивних стратегій поведінки в умовах підвищеного ризику та відповідальності.

Висновки. Мета цієї статті полягала у висвітленні проблеми дослідження професійної рефлексії у фахівців авіаційної сфери. Актуальність пов'язана з тим, що в процесі розвитку економічної, політичної, екологічної та авіаційної сфер велика увага приділяється значенню людського фактора при виконанні професійних обов'язків, особливо у сфері цивільної авіації. Рівні успішності виконання професійних завдань майбутніми авіаторами оцінюються здатностями до вибору продуктивних стратегій поведінки, орієнтованих на вирішення професійних завдань, дотриманням самоконтролю і самооцінки, стремлінням до самоактуалізації.

Особливої ефективності в процесі удосконалення завдань підготовки майбутніх фахівців набуває поняття "професійна рефлексія", яке

розкривається нами як сформована здатність особистості до співвідношення власного особистісно-професійного потенціалу з кваліфікаційними вимогами обраної нею професією. Професійна рефлексія є тим новоутворенням особистості, що сприятиме підвищенню рівня професіоналізму, за рахунок вибору продуктивної стратегії подолання труднощів діяльності в умовах підвищеного ризику та відповідальності.

Дані представленої дослідження дають змогу орієнтуватися в рівнях продуктивності та направленості копінг-стратегій фахівців авіаційної сфери. Продуктивні стратегії подолання труднощів заслуговують великої уваги, оскільки гарантують якісний результат. За результатами дослідження найбільш притаманною продуктивною стратегією для даної вибірки є почуття оптимізму (емоційна сфера), схильність до проблемного аналізу ситуації (когнітивна сфера), стремління до співпраці з членами колективу (поведінкова сфера). Зазначені вище стратегії поведінки формуються в процесі постійного застосування професійної рефлексії, що має займати вагомe місце в житті та професійній діяльності фахівця.

Отримані дані в ході дослідження мають практичне значення для формування і створення програм, тренінгів, направлених на формування у людини стратегій поведінки в умовах підвищеного ризику та відповідальності. Оскільки розгляд проблеми впливу особистісних детермінант на вибір стрес-долаючих стратегій ми розглядали в аспекті суб'єктного підходу, то зрозумілим стає той факт, що чим вище рівень самоактуалізації особистості, її рівень ставлення до власного "Я", рівень вольової саморегуляції, тим успішнішим та ефективнішим буде процес вирішення проблемної ситуації та збереження внутрішнього спокою, фізичного та психологічного здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Веремчук А.М. Розвиток професійної рефлексії майбутнього вчителя іноземної мови : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук : 19.00.07. / А.М. Веремчук. – К., 2009. – 23 с.
3. Демський В.В. Психологічні особливості розвитку професійної рефлексії офіцерів-прикордонників : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук : 19.00.09 / В.В. Демський. – Х., 2009 – 21 с.
4. Либина А.В. Стили реагирования на стресс: психологическая защита или совладание со сложными обстоятельствами / А.В. Либина,

А.В. Либин // Стиль человека: психологический анализ. – М., 1998. – С. 32-39.

5. Психологические проблемы деятельности в особых условиях / Ин-т психологии АН СССР. – М. : Наука, 1985. – 232 с.

6. Хотинец В.Ю. Этнокультурные особенности профессиональной рефлексии / В.Ю. Хотинец, А.И. Троянская // Психологический журнал. – 2011. – Т. 32. – № 6. – С. 57-73.

УДК 159.922

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ТВОРЧА ЗДАТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Чудакова О.М.

У статті визначаються основні підходи до розуміння творчості і креативності як творчої здатності особистості. Розглядаються винахідливість і кмітливість як важливі якості творчої особистості – і зокрема, творчо обдарованих дітей. Проаналізовано стан розробки методів діагностування креативності особистості.

Ключові слова: креативність, творчість, творча особистість, творчий потенціал, винахідливість, кмітливість.

В статье определяются основные подходы к пониманию творчества и креативности как творческой способности личности. Рассматриваются изобретательность и находчивость как важные качества творческой личности – в частности, творчески одаренных детей. Проанализировано состояние разработанности методов диагностирования креативности личности.

Ключевые слова: креативность, творчество, творческая личность, творческий потенциал, изобретательность, находчивость.

The article gives basic approaches to the understanding creativeness as creative ability of a person. Inventiveness and quick-wittedness are considered as important qualities of a creative person and in particular of creatively gifted children. The condition of the worked out methods of person's creativeness was analyzed.

Key words: creativeness, creative, creativeness person, creative potential, inventiveness, quick-wittedness.

Актуальність дослідження. Однією з пріоритетних цілей сучасної школи є забезпечення умов для становлення творчої особистості, спроможної виходити за межі відомого, приймати нестандартні рішення, створювати новітні за своїм характером продукти. Цим зумовлюється